

HENRIK KLACKENBERG

Heraldiken i folkhemmet

Örnar, lejon, gripar, armborst, bevingade hjul... Aldrig tidigare har vi omgetts av så många kommunala, heraldiska symboler.

HERALDIK ÄR ETT ORD SOM de flesta svenskar associerar med medeltida riddarväsen och adelskultur, dvs. något som varken berör eller finns i flertalets vardag i 2000-talets Sverige. Det är sant att heraldiken uppstod som ett sätt att uttrycka identitet under medeltiden och att den till en början var en del av riddarkulturen, men idag är situationen en annan. Heraldiken är i hög grad närvarande i vår vardag, kanske mer än de flesta inser och mer än någonsin tidigare. Bilder av vapensköldar möter oss varje dag, när vi slår upp en dagstidning och läser platsannonserna eller när vi väntar i den heraldiskt utsmyckade busskuren. Exempler från vardagens heraldik skulle kunna mångfaldigas.

Heraldikens färg- och formsystem är ett medeltida kulturarv, som genom sin flexibilitet har lyckats överleva in i vår tid. Vapnet är till skillnad från den moderna logotypen nämligen endast bestämt till sitt innehåll, men ej till sin form, vilket ger en konstnärlig frihet att tolka vapnet. Den bästa liknelsen är kanske förhållandet mellan partituret och den upplevda musiken.

Sveriges 290 kommuner är idag landets största heraldikkonsumenter. Vapnet möter oss på vägs skyltar vid kommungränsen, i de kommunala skrivelsernas brevhuvuden, på hemsidan och på kommunalhusets flaggor. Det är denna allmänna och identitetsskapande bild i den kommunala vardagen som gör det motiverat med en analys av vilka motiv och symboler det är som kommer till användning. Merparten av kommunernas vapen är skapade under efterkrigstiden, även om de många gånger bygger på äldre förlagor i form av sigill. I detta rika bildmaterial kan tydliga kronologiska skikt urskiljas. Det äldsta skiktet är de kommuner som förvaltar ett medeltida arv. Här är det den medeltida symbolvärlden som tydligt ger sig till känna. I detta äldsta skikt av den kommunala heraldiken möter vi för medeltidsheraldikens typiska motiv såsom örnar, lejon och torn. Örebro och Arboga är bägge städer redan på 1200-talet och har då en örn som motiv i stadens sigill. Förutom örnen är lejonet ett av medeltidsheraldikens allra vanligaste motiv. Dessa bägge heraldiska djur var redan en del av heraldiken, när den på 1200-talet importerades från det kontinentala Europa. Lejonet möter vi än idag i Linköpings och Ystads vapen, bägge städer med medeltida rötter. Lejonet, som alltsedan assyrisk tid använts som en symbol för styrka och mod, figurerar även i stadsvapen komponerade under renässans och barock. Det mest kända exemplet är Göteborg, som fick sitt lejon i vapnet i privilegiebrevet 1621, den gången som en symbol för rikets värn i väster. »Göta lejon« utrustades med en kunglig krona, ett svärd och »Svea rikets sköld«. Mer symbolmättat kunde det inte bli i Gustav II Adolfs rike.

STADENS MURAR, TORN eller kyrkobyggnader är en annan medeltida motivgrupp, vanlig i kommunvapnen. I dessa fall symboliseras staden som idé, vilket innebär att man inte kan förvänta sig att den stadsmur som finns i Lunds vapen eller de tre torn som finns i Falköpings vapen hade en verklig förebild. De torn som på 1200-talet valdes i Kalmar, Jönköping och Nykö-

Örebro

Göteborg

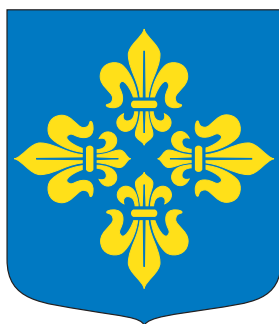
Lund

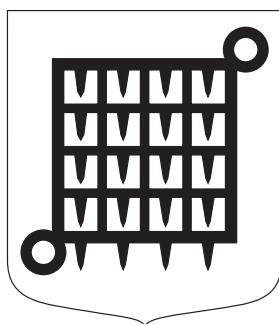
Kalmar

Stockholm

Enköping

Färgelanda

Kiruna

ping synes dock ha haft en mer direkt förebild i de befästningar som då dominerade stadsbilden. En tredje stor grupp av kommunvapen med medeltida ursprung är de med helgonmotiv. Bilden av exempelvis S:ta Elin i Skövde, S:ta Ragnhild i Södertälje eller S:t Olof i Norrköping var självklar för den dåtida befolkningen, men pockar i dagens sekulariserade samhälle på en förklaring, när den figurerar i kommunens vapen. Hur många stockholmare vet idag att den skönlockige, krönte yngling de dagligen ser på lokaltrafikens busskurer är S:t Erik, 1100-talets helgonkung som blev stadens och rikets skyddshelgon? Till det medeltida arvet hör också gripen och andra heraldiska djur, dvs. sådana som är okända av zoologer. Det griphuvud som alltsedan Erik av Pommerns sköldebrev från 1437 finns i Malmös vapen har fått en stor spridning även utanför staden. När Skåne 1658 kom under den svenska kronan blev det röda griphuvudet (bild s. 6) även en symbol för landskapet och flera företag har i modern tid anammat gripen för att markera sitt skånska ursprung: Saab, Scania, Malmö Aviation. Ett mera tidlöst medeltida arv finner man i Söderköpings och Enköpings vapen med sina stjärnor respektive liljor. Typiskt för skedet är också Mariamonogrammet i Västerås vapen.

ORTENS NÄRINGAR har alltid varit en naturlig utgångspunkt, när ortens symbol skall skapas. När alla rikets häradar på 1560-talet anmodades att anskaffa sigillstamper för att kunna besegla sina skrivelser till konungen, skapades en rik, men motivmässigt ganska enahanda flora av emblem med anknytning till böndernas värld: grödor och redskap. Många av häradssigillens motiv återfinns idag som element i kommunvapen skapade under efterkrigstiden. Exempel på detta är bland andra Färgelandas, Gnestas och Vallentunas vapen.

Järnets roll för den svenska samhällsutvecklingen avspeglas i det stora antalet kommunvapen som innehåller järnmärket ♂: Avesta, Borlänge, Boxholm, Degerfors, Fagersta, Finspång, Gällivare, Hällefors, Karl-

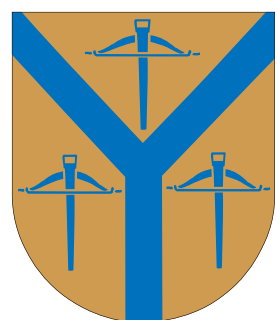
skoga, Kiruna, Laxå, Norberg, Oxelösund, Sandviken, Vansbro och Östhammar. Kvarnhjul och kugghjul är som symboler för industrier av olika slag också vanligt förekommande. Bra exempel på kvarnhjul finns i Nackas, Mjölbys och Gnosjös vapen och likaså bra exempel på kugghjul i Arvikas, Sundbybergs och Tidaholms vapen.

INLEDNINGSVIS NÄMNDES att merparten av kommunvapnen är skapade på 1900-talet. Till skillnad från vapnen med ett medeltida ursprung kan vi i dessa fall i arkiven följa tillkomstprocessen. I skriftväxlingen mellan kommunernas företrädare och den heraldiska myndigheten (före 1953 Riksheraldikerämbetet och därefter Riksarkivet) kan tankarna bakom valet av ett visst motiv fastställas. Såsom en följd av industrialiseringen och järnvägsnätets utbyggnad uppstod under det tidiga 1900-talet en rad nya tätorter och sedermera städer, vilket också avspeglar sig i den kommunala heraldiken. Järnvägsspår och bevingade hjul hittar vi sålunda som ett karakteristiskt element i Alvestas, Emmabodas, Eslövs, Fagerstas, Flens, Herrljungas, Hässleholms, Hörbys, Katrineholms, Kävlinges, Laxås och Törebodas vapen. Eftersom järnvägsattributen inte enskilda var tillräckligt särskiljande kommunerna emellan, uppträder dessa attribut oftast i kombination med något annat motiv. I Eslövs fall (bild s. 10) är klöverblad symbol för handeln med lantmannaprodukter och i Emmabodas vapen förekommer järnvägsspåren i kombination med tre armborst, vilka symboliserar ortens läge i Småland; armborstet är nämligen ett viktigt element i det småländska landskapsvapnet. Enklast och fyndigast är, enligt min mening, Törebodavapnets gestaltning av mötet mellan Göta kanal och västra stambanan: två parallella svarta streck korsar ett bredare blått.

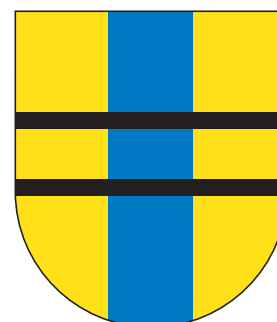
SLUTLIGEN, VILKA ÄR de symboler som kommer till användning i de kommunala vapen som skapas i vår egen samtid? År 1977 antog Stenungsunds kommun ett vapen med bilden av en kolvätemolekyl som symbol för den petrokemiska industri som då var den dominerande

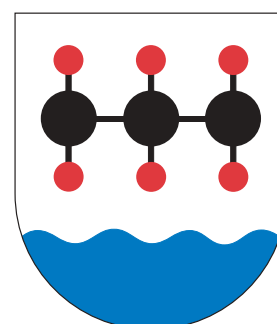
Mjölby

Emmaboda

Töreboda

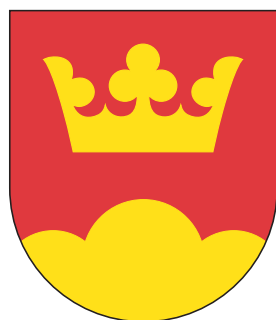
Stenungsund

Nykvarn

Tomelilla

Knivsta

Eslöv

näringsen. Vapnet har inte fått någon efterföljare och miljörelsens röster i orten har opponerat sig mot detta motiv. Det är därför intressant att notera att de tre senast antagna kommunala vapnen har hämtat motiv ur den lokala faunan och historien. När Nykvarns kommun bildades 1998 genom en utbrytning ur Södertälje kommun valde man ett kvarnhjul i kombination med en forsslända som kommunens symboler. Kvarnhjulet var naturligt med hänsyn till namnet och historien, men forssländan togs med för att markera det friska vatten som finns i sjön Yngern i kommunen; den lilla insekten klarar sig nämligen inte i mer förorenade vatten.

TOMELILLA KOMMUN HADE tidigare inget vapen, men antog ett sådant 2002. Gladan är en karakteristisk profil i det kommunala luftrummet och ansågs därför lämplig som en symbol för orten.

På 1960-talet hade man avvisat ett förslag som syftade på ortens dominerande adelsfamilj och på 1950-talet ett annat som syftade på ortens viktiga näring svinslakteriet. På nyåret 2003 bildar Knivsta en egen kommun genom en utbrytning ur Uppsala kommun. Tidigt ville man få en symbol att samlas kring när den nya kommunen tar form, och utlyste därför en tävling bland allmänheten, särskilt inriktad på skolbarnen. Det vinnande bidraget hade ett historiskt motiv: Mora sten, dvs. där man under medeltiden hyllade den nye kungen; denna historiskt sett viktiga plats ligger nämligen inom den blivande kommunens gränser.

DET ÄR KANSKE SVÅRT att se någon trend i dessa enskilda fall, men det är inte för djärvt att förmoda att vissa tidsbundna motiv, såsom järnvägssymbolerna, inte kommer att bli aktuella i framtida kommunvapen. Med tidens gång uppfattas de bevingade hjulen, på samma sätt som en gång de medeltida helgonbilderna, såsom motiv typiska för sin tid och tydliga markörer av tidsandan.

Historien om Tre Kronor

EN BLÅ SKÖLD med tre öppna kronor av guld, ordnade två över en. Så är det formulerat i den författning som fastställer lilla riksvapnet. Det är vad heraldiker kallar för vapnets blasonering, alltså den verbala beskrivning av vapnet som skall ligga till grund för alla bildframställningar av vapnet. Vi möter vapnet med tre kronor i många olika vardagliga sammanhang, exempelvis på våra pass, mynt och polisbilar, när staten Sverige skall symboliseras. Symbolen är så inarbetad och självklar att vi i allmänhet inte reflekterar över dess innebörd eller ålder.

I den mån man har reflekterat över vapnet, så säger en äldre generation svenskar, och senast Herman Lindkvist i SVT, att det var Albrekt av Mecklenburg som på 1360-talet introducerade detta vapen när han kommit till makten i Sverige. Med hänsyn till traditionens och TV:s genomslag finns det anledning att presentera en annan version av historien, baserad på de senaste heraldiska forskningsresultaten.

NÄR MAN PÅ 1970-TALET renoverade samlingsalen i vad som på 1330-talet var kardinalens av Bayonne palats i Avignon i södra Frankrike gjordes ett för svensk heraldik väsentligt fynd. Under århundraden hade en heraldiskt dekorerad fris varit dold av ett innertak, som nu avlägsnades. Av de ursprungligen 48 sköldarna var 26 i sådant skick att de kunde identifieras. Salen hade, i enlighet med tidens sed, dekorerats inför den internationella konferens angående ett nytt korståg som skulle

Lilla riksvapnet

Det äldsta Trekronorsvapnet (1330-tal) har hittats i Avignon, Frankrike.

Rekonstruktion av vapenfrisen i Avignon.
Trekronorsvapnet är det tredje från höger.

avhållas där i mars 1336. Påven, kardinalerna och gästerna från kristenhetens kungariken var heraldiskt representerade och placerade på frisen i strikt protokollär ordning. Bland dessa sköldar finns en som var blå med tre gula kronor, ordnade två över en, och det behöver inte råda något tvivel om att det är kungariket Sverige som avsågs.

Magnus Eriksson blev som treåring 1319 kung över Sverige och Norge, men myndig först 1331. Efter att han 1332 förvärvat Skåne från det sönderfallande danska kungariket börjar han använda en ny titulatur som motsvarar de tre delarna av hans välde: *konunger Sverikis, Norghis ok Scanö* eller på latin *rex Swecie, Norwegie et Scanie*. Den nya titulaturens tretal överensstämmer väl med det nya vapen som han samtidigt börjar använda.

Vapnet med tre kronor var sålunda redan etablerat som en symbol för kungariket Sverige, när usurpatorn Albrekt av Mecklenburg trettio år senare lät gravera in det i sin sigillstamp.

Henrik Klackenbergr är statsheraldiker vid Riksarkivet och fil. dr i medeltidsarkeologi. Vapenritningarna har med få undantag gjorts av Riksarkivets konstnär Vladimir A. Sagerlund.